

УДК 301.085:340.111.5:354.42

К.І. Беляков,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник

ПРАВООХОРОНА ІНФОРМАЦІЙНОЇ СФЕРИ: ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ КОНФЛІКТ

На основі аналізу конфлікту як соціального феномену та окремих положень юридичної конфліктології вперше розглянуто сутність та етапи конфліктів у інформаційній сфері.

Ключові слова: інформаційна сфера, соціальний конфлікт, соціальна та юридична конфліктологія, інформаційні правопорушення.

На основе анализа конфликта как социального феномена и отдельных положений юридической конфликтологии впервые рассмотрена сущность и этапы конфликтов в информационной сфере.

Ключевые слова: информационная сфера, социальный конфликт, социальная и юридическая конфликтология, информационное правонарушение.

On the basis of the conflict analysis as a social phenomenon and several positions of a legal conflictology the essence and stages of the conflicts in information sphere are considered for the first time.

Keywords: information sphere, social conflict, social and legal conflictology, information offence.

У процесі взаємодії кожна людина, яка є, по суті, конфліктологічною, протягом життя так чи інакше самовизначається й самостверджується. Саме в такий спосіб завжди розвивалося суспільство, такими залишаються наші реалії й під час формування нової цивілізації – інформаційного суспільства, у якому особистість постає головною цінністю, творцем і руйнівником, у якому складаються проблемні ситуації, трапляються пошукові, конфліктні, продуктивні й негативні вчинки, у тому числі й у інформаційній сфері, та відносини, що складаються при цьому, – інформаційні правовідносини.

Формуючи психологію сучасного світосприйняття, демократичне суспільство, процеси глобалізації та інформатизації створюють умови для проблемного пошуку й динаміки прогресивної життєтворчості. ХХІ століття вимагає від особистості глибоких фахових знань, інноваційного хисту, знання інформаційних технологій, навичок їх використання в соціальній діяльності та процесі комунікації.

Конфлікт – ситуація, у якій кожна зі сторін намагається зайняти позицію, несумісну з інтересами іншої сторони.

У повсякденному спілкуванні словосполучення “соціальний конфлікт” застосовується щодо широкого кола явищ – від збройних сутичок і протистояння різних соціальних груп до службових чи сімейних суперечок, проблем кожної особистості, які супроводжують її протягом усього життя. Проте конфліктувати можуть не тільки соціальні групи та окремі особистості, а й групи тварин і особини у тваринному світі, технічні системи. Тому ведучи мову про конфлікт між людьми чи громадськими групами, ми маємо на увазі саме “соціальний конфлікт” як “різновид взаємодії між індивідами, групами індивідів або соціальними інститутами. Специфіка цього виду взаємодії припускає зіткнення суб’єктів, обумовлене їхнім прагненням до реалізації своїх цілей та інтересів” [1, с. 20].

Конфлікт – досить складне соціальне й психологічне явище, успішність вивчення якого багато в чому залежить від якості вихідних методологічних і теоретичних передумов та застосовуваних методів. Вирішення певного кола проблем, що спричинили зародження конфлікту, може сприяти подоланню тих труднощів, які вже виникли у зв’язку з визначенням сутності конфлікту [2, с. 81].

Соціальний конфлікт чимало й у різноманітних ракурсах досліджувався соціологами. Так, відповідно до одного з найбільш впливових напрямів у загальній соціології – теорії конфліктів – зіткнення групових та індивідуальних інтересів, соціальні конфлікти складають підґрунтя суспільного життя, розвитку соціальних відносин. Російський конфліктолог А.В. Дмитрієв визначає соціальний конфлікт як “різновид протистояння, при якому сторони прагнуть захопити територію або ресурси, загрожують опозиційним індивідам чи групам, їх власності або культурі таким чином, що боротьба набуває форми атаки або оборони” [3, с. 54].

О. В. Дмитрієв стверджує, що “джерела конфліктів слід шукати не тільки в природі людини, а й у соціальних феноменах різних за своїм типом культур. Отже, і сам конфлікт може набувати різного забарвлення – від розв’язання насильницьких війн до інформаційного маніпулювання” [3, с. 14].

Конфлікти є предметом вивчення науки конфліктології – вчення про конфлікт, його генезу, перебіг, наслідки тощо [4]. М. І. Пірен визначає конфліктологію як “науку в багатьох вимірах: вона охоплює людину, її місце в природі, людському суспільстві й специфіку психологічних оцінок і внутрішньо особистих вимірів. Конфліктологія – міждисциплінарна галузь знань. У ній мають місце поняття та категорії багатьох наук, які певною мірою пов’язані із проблемами життя та розвитку” [5]. Інші автори вважають конфліктологію наукою про зіткнення, проблемне функціонування особи, людського суспільства, природи та взаємодії людини і природи.

Наука конфліктологія має інтегративний характер, із часом збагачується життєвим досвідом і досягненнями всіх галузей науки, розвивається завдяки активності думки, розмаїтості вчинків, мудрості адекватно сприймати проблеми й розв’язувати їх. Тому очевидно, що сьогодні поняття конфлікту не належить якійсь одній певній галузі знань (науки) чи практики. Це соціальний феномен, що проникає в усі сфери людського соціуму, тому його й стали вивчати фахівці різних галузей науки.

Конфлікти мають місце в усіх галузях суспільного життя, у тому числі й у галузі права. Розуміння правочинності, що виражає сутність права, є ні чим іншим як певним прагненням, вимогою до оточуючих здійснювати або, навпаки, не здійснювати певні дії. На відміну від моралі, яка ґрунтується на самозобов’язанні, право впливає на волю інших суб’єктів, психічно примушуючи їх до певної поведінки. У таких випадках ми маємо справу із правовим або юридичним конфліктом – протиправною ситуацією. Юридичний конфлікт як різновид соціального конфлікту містить низку специфічних характеристик та особливостей, які досліджує юридична (правова) конфліктологія – галузь соціології права й, водночас, соціальної конфліктології, предметом якої є юридичний конфлікт, а також правові норми й акти, що визначають правовий статус індивідів, соціальних спільностей, груп, інститутів і організацій у контексті конфліктної ситуації.

Розглядаючи юридичний (правовий) конфлікт як специфічну форму соціальної комунікації (взаємодії), автори виходять із того, що кінець кінцем усі конфлікти обумовлюються свідомістю людей [6, с. 35]. При цьому серед причин, що викликають конфлікти, вказуються розбіжності між індивідуальними і суспільними цінностями, між очікуваннями, практичними намірами й вчинками осіб, неусвідомлення людьми своїх дій у стосунках одне з одним, услякі непорозуміння, логічні помилки й, узагалі, семантичні труднощі, які виникають у процесі комунікації, неточність і “неякісність” інформації тощо [7, с. 83–84]. Останнє добре передає інформаційну сутність юридичного конфлікту.

Юридичні конфлікти, як і інші соціальні конфлікти, поділяються на кілька типів. Так, В. Касьянов і В. Нечипуренко пропонують наступну класифікацію:

- за галузями права (адміністративні, цивільні, трудові, сімейні, фінансові, кримінальні, кримінально-процесуальні, виправно-трудова та міжнаціональні);
- за характером відповідних правових норм (заборонні, зобов’язальні та уповноважувальні);
- внутрішні конфлікти (конфлікти, що виникають у ході діяльності системи правозастосовних і правоохоронних органів, пов’язані з роботою прокуратури, суду, міліції, органів безпеки);

– нормативно-правові конфлікти [1, с. 48].

На сучасному етапі розвитку теорії держави і права, з появою інформаційного права та його формуванням і затвердженням в якості галузі права, видається за можливе вести мову про інформаційні (точніше, інформаційно-правові) конфлікти як специфічну форму соціальної взаємодії (комунікації). До основних причин, що викликають конфлікти в інформаційній сфері, доцільно віднести прагнення до отримання певної свободи в інформаційному (“віртуальному”) просторі без урахування розбіжностей між індивідуальною та суспільною мораллю, життєвими цінностями, між очікуваннями, практичними намірами й учинками осіб, нерозуміння людьми своїх вчинків стосовно одне одного, всілякі непорозуміння, логічні помилки тощо. Джерела інформаційного конфлікту необхідно шукати в соціальних конфліктах, тому що він є ні чим іншим, як формою соціального конфлікту.

Завдяки своєму міжгалузевому характеру, інформаційні конфлікти, як правило, пов'язані з різними галузями законодавства – адміністративним, цивільним, трудовим, сімейним, фінансовим, кримінальним, кримінально-процесуальним чи виправно-трудовим правом.

За правовими нормами завдяки своїй комплексній природі інформаційні конфлікти можуть мати як заборонювальний, так і зобов'язальний чи уповноважуючий характер. Так, порушення заборонної норми призведе до інформаційного конфлікту держави в особі органів владних повноважень із фізичною або юридичною особою, яка скоїла правопорушення, та навпаки. При порушенні зобов'язальних норм можливий інформаційний конфлікт між державою (в особі її представника) і зобов'язаною особою, причому як зобов'язана особа має виконувати норму, так і представник влади повинен вимагати від цієї особи її виконання, а якщо ні, тоді він сам вступає в конфлікт із державою. Порушення уповноважувальної норми призводить до конфлікту між уповноваженим суб'єктом органу державної влади та приватною особою, інформаційні права якої можуть бути порушені діями першої. Наприклад, такі інформаційно-правові конфлікти виникають через зловживання посадовими особами своїми службовими повноваженнями та можливостями, наприклад, щодо обігу публічної або приватної інформації.

Відповідно до територіальних ознак, форма конфліктів, що розглядаються, теж може носити як внутрішній (внутрішньодержавний), так і міжнаціональний (міжнародний) характер, пов'язаний із нормами міжнародного інформаційного права.

Інформаційні конфлікти також можуть виникати в ході діяльності системи правозастосовних і правоохоронних органів, роботи прокуратури, суду, міліції, органів державної безпеки. Як відомо, діяльність правоохоронних органів не застрахована від помилок, некомпетентності, відсутності спеціальних знань і навичок, перевищення службових повноважень. Можуть виникнути і, вочевидь, виникають інформаційно-правові конфлікти не тільки між особою (фізичною чи юридичною) та зазначеними “силовими” структурами, а й окремими правоохоронними і правозастосовними органами, наприклад, між органами адвокатури та слідства.

Варто особливо виділити інформаційні нормативно-правові конфлікти (текстуальні), що виникають через суперечливість норм права і становлять окремий різновид інформаційних конфліктів – конфліктні ситуації, у яких безпосередні учасники на загал відсутні, а сам конфлікт відбувається на рівні нормативних визначень, викликаних недосконалістю текстів законодавчих актів щодо регулювання інформаційних відносин та юридичної техніки їх застосування. Якщо соціальна значущість текстуальної офіційної норми права нижча, то вона або не одержує правового значення, або з часом перестає функціонувати й застосовуватися та втрачає правовий характер. Вирішення текстуальних інформаційних конфліктів у законодавстві можливе як за допомогою правових процедур, так і через соціальний вибір між двома конкуруючими текстами, що стає справою часу.

Тут можна виокремити протиріччя між двома або кількома нормативними актами, нормами права та правозастосовною практикою, декількома правозастосовними актами, розходженнями в розумінні правових норм, що особливо притаманне нормам інформаційного права при його формуванні та становленні як галузі

права. Відомо, що деякі правові акти можна тлумачити неоднозначно, що спричиняє суперечності у правозастосовній діяльності різних гілок влади та призводить до правових колізій.

Саме тому останнім часом науковці все частіше ведуть мову про можливість використання багатофункціональних систем інформаційної та експертно-аналітичної підтримки прийняття рішень в управлінській та правотворчій діяльності як прикладних розробках спеціалізованих інформаційних технологій у межах процесу правової інформатизації та досліджень за науковим напрямом “правова інформатика”, здатних виявляти подібні правові колізії у правових нормах, та узгодженість законопроектів із чинним законодавством [8].

Конфліктні ситуації, що виникають у інформаційній сфері, обумовлені, насамперед, різним сприйняттям людьми ситуації, що склалася, інтерпретацією намірів і поведінки, прийняттям відповідних рішень, а часом “віртуальним” характером правовідносин, що складаються. По-перше, виникненню конфліктної ситуації у сфері інформаційних відносин передують настання загрози при досягненні поставленої мети хоча для одного з учасників взаємодії; по-друге, будь-якому конфліктові передують спірна ситуація (втім, далеко не кожна спірна ситуація призводить до конфлікту).

Конфліктна ситуація в інформаційній сфері також визначається об’єктивними обставинами і може бути створена навмисно однією зі сторін для досягнення певної мети у майбутньому (можливо, з метою скоєння інформаційного правопорушення).

З метою ефективного та оперативного розв’язання інформаційних конфліктів, а також їх попередження необхідно визначити просторово-тимчасові межі. У загальній конфліктології виділяють три аспекти визначення меж конфлікту, а саме: просторовий, тимчасовий, суб’єктний [9, с. 50]. Аналогічно можна визначити межі інформаційного конфлікту, котрий, як вже було вказано вище, виступає лише формою (різновидом) соціальних конфліктів.

Просторова межа інформаційного конфлікту визначає територію, на якій відбувається конфлікт, що має значення для вибору адекватної форми впливу з метою врегулювання внутрігрупового, внутрішньодержавного або міжнародного конфлікту.

Тимчасова межа інформаційного конфлікту визначає його тривалість у часі (початок, розвиток, загасання та закінчення), що має значення для кваліфікації дій учасників конфлікту та вирішення питання про юридичну відповідальність.

Спірна ситуація у сфері інформаційних відносин (за аналогією з О. В. Дмитрієвим [3, с. 14]) розвивається за наступними стадіями:

– початок інформаційного конфлікту, що обумовлюється об’єктивними причинами та суб’єктивними ознаками поведіння одного із суб’єктів, спрямованими проти іншого. Тому для визнання інформаційного конфлікту таким, що розпочався, потрібні дві умови:

1) один суб’єкт свідомо й активно діє з метою завдання збитків іншому суб’єктові конфлікту, при цьому форма його дії може носити як інформаційний, так і правовий характер;

2) інший суб’єкт (опонент) усвідомлює, що зазначена дія спрямована проти його інтересів, і вживає відповідних дій проти першого – саме з цього моменту можна вважати, що конфлікт розпочався.

Таким чином, якщо діє лише один учасник або ж учасниками здійснюються лише уявні дії, конфлікт відсутній;

– розвиток конфлікту (інформаційний інцидент) – сприйняття ситуації в інформаційних відносинах як конфліктної хоча б одним із суб’єктів, унаслідок чого він активізує свої дії та зачіпає інтереси іншого. Розвиток інформаційного конфлікту може відбуватися з поступовим розширенням складу його учасників, іноді його предмета;

– загасання конфлікту – відсутність сприйняття спірної ситуації як конфліктної, подальші стадії розвитку конфлікту не настають;

– закінчення конфлікту являє собою припинення дій усіх протидіючих сторін, незалежно від причин, якими був породжений конфлікт.

Деякі автори виділяють інші стадії юридичних конфліктів: виникнення, загострення, загасання (поновлення, загострення, пошук згоди), припинення. Інформаційні конфлікти можуть розвиватися за аналогічною схемою, при цьому процес їх вирішення трохи затягується у випадку застосування невірних методів.

Певним плацдармом і яскравим прикладом виникнення та розростання конфліктів можуть слугувати так звані чати або соціальні мережі в Інтернеті, які найчастіше носять віртуальний характер.

Суб'єктна межа конфлікту слугує для визначення кількості та соціального або правового статусу учасників конфлікту на момент його початку. Розширення цієї межі вказує на ускладнення структури конфлікту та необхідність пошуку інших способів його вирішення.

Саме на зазначених етапах та їх межах, як правило, виникають проблеми правового регулювання завдяки їх можливої невизначеності, що є характерною особливістю конфліктів у інформаційній сфері. Очевидно, що вирішення цього комплексу проблем можливе лише за умови розробки специфічних механізмів і правового регулювання, основу яких має складати запропонований нами раніше такий технологічно-правовий метод, як “застосування сертифікованого легально, в межах чинного законодавства, спеціалізованого програмно-технологічного продукту (інформаційної технології), здатного забезпечити виконання соціальних норм і правових приписів у сфері регулювання правових відносин, що виникають під час здійснення інформаційної діяльності, шляхом спеціально-технологічного впливу на можливі неправомірні дії суб'єктів” [10], який є специфічним методом саме інформаційного права.

Повертаючись до причин інформаційних конфліктів, можна зазначити, що деякі з них породжуються особливими, специфічними мотивами, однак є й загальні, характерні для всіх різновидів, які, очевидно, можна згрупувати й представити в наступному вигляді:

- ціннісна (морально-етична) – група причин, обумовлених особистісними системами переконань, принципів поведінки, цілей, бажань і т. ін.;
- структурна (управлінська) – група причин, до якої відносяться взаємозалежність діяльності, неправильний розподіл відповідальності, неопрацьованість структур і норм (правил) управління, недостатня узгодженість прав і функцій;
- комунікативна – група причин, що включає поведінку суб'єктів, яка не відповідає очікуванням оточуючих;
- суб'єктивна – група причин, обумовлена обмеженістю кола осіб, які мають законні права доступу до інформаційних ресурсів.

На наш погляд, однією з основних передумов конфліктів в інформаційній сфері є також недосконалість законодавчої бази та відсутність налагодженого правового механізму реалізації інформаційно-правових норм. Як наслідок, зазначені причини зумовлюють так звані “інформаційні правопорушення” – крайню форму конфліктної ситуації, що мають місце у сегментах інформаційної діяльності та правовідносинах, які при цьому створюються, і полягають у певних діях.

Спробуємо відстежити причини виникнення конфліктних ситуацій у процесі обігу інформації, котрий, як це усталено, поділяється на певні стадії (етапи), а саме її створення, поширення (розповсюдження), споживання та знищення.

Так, у процесі створення інформаційних ресурсів конфлікти виникають завдяки володінню інформаційними ресурсами, об'єктом (носієм) інформації, а саме в момент виникнення права власності на інформаційний продукт, під час визначення кола суб'єктів такої власності (приватноправовий аспект) чи під час забезпечення правового захисту конфіденційної інформації, права на таємницю, а також забезпечення реалізації конституційного права на інформацію інших осіб (публічно-правовий аспект).

До конфліктів у сфері створення інформаційних ресурсів доцільно віднести й ситуації, які ми вище позначили як “інформаційні нормативно-правові” чи “текстуальні конфлікти” (юридичні помилки, колізія правових норм), породжені в процесі нормотворення недосконалістю текстів законодавчих актів щодо регулювання

інформаційних відносин (інформаційного законодавства) та юридичної техніки їх застосування.

На стадії поширення (розповсюдження) інформації мають місце певні інформаційні бар'єри, як технологічні, так і психологічні, внаслідок яких виникають інформаційно-правові конфлікти.

Серед технологічних перешкод поширення інформації можуть бути штучні бар'єри (наприклад, поширення сигналів у недозволеній смузі частот).

Як специфічну можна розглядати окрему групу психологічних бар'єрів, долаючи які необхідно враховувати той факт, що "центр ваги" процесів комунікації в суспільстві припадає на вибірковість сприйняття повідомлень. Інформація являє собою послідовність окремих елементів, які надходять до індивіда з навколишнього світу. Однією з основних характеристик людини як одержувача інформації є наявність максимуму інформації або оригінальності повідомлення, які вона здатна сприйняти за одиницю часу. Якщо дане повідомлення перевищує цю норму, людина змушена відмовитися від сприйняття загальної форми й вдатися до виділення та запам'ятовування окремих дрібниць [11, с. 22].

Конфлікти при споживанні інформаційних ресурсів як заключної ланки інформаційного процесу виникають тому, що за відсутності потреби в певних інформаційних ресурсах виникає можливість їх подальшого використання, що, у свою чергу, породжує певні проблеми правових можливостей.

Відомо, що споживання інформації обумовлене:

- потребою в інформації – усвідомленні індивідом необхідності одержання та використання в практичній діяльності відомостей про події, факти, процеси;

- інтересом до інформації. Бажання знати може бути мотивоване як нагальними потребами, так і простою життєвою цікавістю. Саме завдяки останній і розвивається сучасний напрям Public Relations. Інтерес частіше за все обумовлений потребою в інформації й являє собою певний вибір даним суб'єктом інформаційної діяльності з величезного масиву соціально-політичної інформації, яка функціонує в цьому суспільстві;

- необхідністю пошуку інформації, обумовленою можливостями суб'єкта та правовими особливостями положення інформаційних ресурсів (наприклад, режимом доступу до них). Саме тут і розвиваються найбільш складні інформаційні конфлікти, які найчастіше набувають кримінально-правового забарвлення;

- сприйняттям інформації, необхідністю оцінки її вірогідності, логічного й професійного аналізу, використанням з метою виведення формальних і логічних висновків, прийняття рішення. Цей процес є абсолютно суб'єктивним, і на нього впливає соціально-культурний рівень індивідуума, який відображає певну систему його культурних цінностей.

На підставі викладеного вище можна дійти низки висновків.

1. Сутність інформаційно-правового конфлікту полягає в тому, що це найбільш гострий спосіб розв'язання протиріч задля досягнення інтересів та цілей, що виникають у інформаційній сфері та у процесі соціальної комунікації суб'єктів інформаційних відносин, їх прав та обов'язків, у процесі обігу чи захисту інформаційних ресурсів, зазвичай супроводжується використанням інформаційних технологій та виходить за межі моралі, соціальних правил і правових норм, створюючи протиправну ситуацію – інформаційне правопорушення.

2. Видається за можливе відкоригувати надане нами раніше [12] визначення поняття "інформаційне правопорушення" з позицій інформаційно-правової конфліктології як конфліктної ситуації, що склалася в результаті протиправних суспільно небезпечних дій (дій або бездіяльності) суб'єкта інформаційної сфери, пов'язаних із негативними наслідками впливу інформації, використанням інформаційних технологій, порушенням інформаційних прав та свобод людини, які тягнуть за собою юридичну відповідальність, передбачену чинним законодавством та нормами міжнародного права.

2. На наш погляд, феномен інформаційного конфлікту як протиправної ситуації та крайньої форми правопорушення у сфері інформаційних відносин може вивчатися

в межах інформаційно-правової конфліктології – соціальної галузі та напряму юридичної (правової) конфліктології, предметом вивчення якої є конфлікти, що виникають в інформаційній сфері, а також правові норми й акти, які визначають права, обов'язки, межі поведінки суб'єктів інформаційної діяльності та відповідних правовідносин у контексті виникнення конфліктної ситуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Касьянов В.В.* Социология права : Учеб. пособ. / В.В. Касьянов, В.Н. Нечипуренко. – Ростов н/Д : Феникс, 2001. – 480 с.
2. *Анцупов А.Я.* Конфликтология / А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов. – 3-е изд. – Спб. Питер, 2007. – 496 с.
3. *Дмитриев А.В.* Конфликтология : Учеб. пособ. / А.В. Дмитриев. – М. : Гардарики, 2000. – 320 с.
4. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. Конфлікт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Конфлікт>.
5. Словник-довідник термінів з конфліктології / За ред. проф. М.І. Пірен, проф. І.В. Ложкіна. – Чернівці ; Київ, 1995. – 346 с.
6. *Лобанов А.П.* Функции уголовного преследования и защиты в российском судопроизводстве : Автореф. дисс. ... докт. юрид. наук / А.П. Лобанов. – М., 1996. – 21 с.
7. *Боер В.М.* Информационное право : Учеб. пособ. / В.М. Боер, О.Г. Павельева. – СПб., 2006. – Ч. 1 : ГУАП. – 116 с.
8. “Ексор”. Інформаційно-аналітичний центр. ЛОГОС – ІАС підтримки прийняття рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ecsor.com.ua/?pid=879036539&id=85>.
9. *Громова О.Н.* Конфликтология : Курс лекций / О.Н. Громова. – М. : Изд-во ЭКМОС, 2000. – 320 с.
10. *Беляков К.І.* Правове регулювання “віртуального простору” / К.І. Беляков // Наука і правоохорона. – 2011. – № 2 (12). – С. 102–109.
11. *Гаврилов О.А.* Информатизация правовой системы России. Теоретические и практические проблемы / О.А. Гаврилов. – М. : Изд-во “Юридическая книга”, при участии издательства “ЧеРо”, 1998. – 144 с.
12. *Беляков К.И.* Понятие “киберпреступление” в контексте формирования языка информационно-правовых исследований / К.И. Беляков // Информационные технологии и безопасность. Проблемы научного и правового обеспечения киберпреступности в современном мире (ИТБ-2011) : Сб. науч. тр. : мат-лы межд. науч. конф. (Киев, 26 мая 2011 г.). – К. : ИПЕРИ НАН Украины, 2011. – С. 93–100.

Отримано 6.03.2013